

Journal of Social Intervention: Theory and Practice –
2014 – Volume 23, Issue 1, pp. 127–143
URN:NBN:NL:UI:10-1-116077

ISSN: 1876-8830

URL: <http://www.journalsi.org>

Publisher: Igitur publishing, in cooperation
with Utrecht University of

Applied Sciences, Faculty of Society and Law

Copyright: this work has been published under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial-No
Derivative Works 3.0 Netherlands License

Maarten van der Linde & Johan Frieswijk.

De volkshogeschool in Nederland, 1925–2010.

Hilversum: Verloren, 2013, 552 p., € 35

ISBN 978-90-8704-382-7

BOOKS

TON NOTTEN

Prof. dr. Ton Notten pendelde zijn werkzame leven
tussen verschillende hogescholen en universiteiten.

Hij doceerde onder andere over interculturele
vraagstukken aan de Vrije Universiteit Brussel. In
2002 werd hij benoemd tot lector Opgroeien in de
Stad aan de Hogeschool Rotterdam, een functie die
hij deeltijds voortzet na zijn pensionering in 2011.

E-mail: a.notten@tip.nl

VAN VOLKSHOGESCHOOLBEWEGING NAAR PARTICIPATIESAMENLEVING, EN TERUG?

Laten we eens terugkijken op bijna honderd
jaar volwasseneneducatie in Nederland.

Daarvoor zijn tenminste drie aanleidingen.

Recent verscheen er een megaboekwerk over

de geschiedenis van het voor- en naoorlogse
regionale volkshogeschoolwerk in Nederland.
Dat verdient aandacht. Alleen al omdat
men aan die traditie soms verwachtingen
verbindt voor de aanpak van de hedendaagse
krimpregio's. Twee: aan de oppervlakte van
het huidige overheidsbeleid zien en horen we
steeds weer opvoedende vermaningen, die niet
zelden ambivalent zijn en argwaan wekken. En
dat laatste temeer gezien het feit – aanleiding

BOOKS

drie – dat er zo weinig is overgebleven van die rijke traditie van de volwasseneneducatie die tot voor enkele decennia deel uitmaakte van het landelijk, regionaal en lokaal beleid, en die het buitenland wist te inspireren.

Een paar opmerkingen vooraf. Allerlei soorten volwasseneneducatie waren tot 1986 ondergebracht in het sociaal-cultureel werk. Daarvan kwamen, na stevig snoeiwerk, de educatieve, sociaal-culturele en buurtvoorzieningen en de basiseducatie (voor volwassenen met maximaal tien jaar onderwijs) te vallen onder de koepelterm “voortgezet algemeen volwassenenonderwijs”. De focus verschoof daarmee van brede vorming en scholing naar onderwijs en toeleiding naar de arbeidsmarkt. Dit vavo zorgt ervoor dat mensen vanaf 18 jaar alsnog een diploma voor het voortgezet onderwijs behalen; in bepaalde gevallen kunnen ook 16- en 17-jarigen hun middelbare school afronden via het vavo. Verder zijn er vavo-opleidingen, gericht op de brede voorwaarden voor maatschappelijk functioneren en op sociale zelfredzaamheid (spreken, lezen, luisteren, rekenen als noodzakelijke voorwaarden, sociale vaardigheden). En we kennen het NT1 (Nederlands als eerste taal) voor autochtonen en het NT2 (Nederlands als tweede taal) voor nieuwkomers. Dat gehele vavo kwam te vallen onder de verantwoordelijkheid van de Regionale Opleidingen Centra (ROC's). Afgezien van het feit dat er in dit volwassenenonderwijs,

al dan niet diplomagericht, nog altijd maatschappelijke ontwikkelingen worden geduid en bediscussieerd, en het individueel en sociaal handelen van de cursisten wordt ondersteund, lijken de bijbehorende brede sociaal-culturele ambities voorbij. Wat, terzijde, niet wil zeggen dat niet ook vandaag nog vele honderdduizenden volwassenen cursussen volgen die de oude aanduidingen stellig verdienen. Mannen vaak eerder met het oog op betere werkkansen, vrouwen zijn daarnaast meer vrijetijd- en cultureel geïnteresseerd. Maar, samengevat, de publieke aanbeveling en de bijbehorende verantwoordelijkheid en bekostiging ervan zijn voorbij. Net zoals het Rijk en de gemeenten sinds het kabinet-Rutte I ingrijpend bezuinigen op alle kunst- en cultuurparticipatie.

Met het schrappen van brede ambities en kaders, sinds een kleine dertig jaar, zijn we nog niet van volwasseneneducatie af. Maar die krijgt niet zelden dubbelzinnige, zo niet competitieve en moraliserende betekenissen opgeplakt.

VAN PARTICIPATIESAMENLEVING...

Zo hangt er een gemixte geur van vermaning en doortastendheid, een zekere gêne zelfs, rond het neologisme dat onze nieuwe koning uitsprak bij de presentatie aan het Parlement van de begroting voor 2014. Menigeen zag er een sollicitatie in door het kabinet-Rutte II naar Het Woord Van Het

Jaar 2013, maar dit lange woord legde het af tegen een klein concurrentje. Hoewel, is *participatiesamenleving* niet zelf ook een *selfie* (de winnaar van 2013), een aanminnig zelfportretje? En vrijbuiters vervingen het tweede deel van het woord even snel als rommelig door “-maatschappij”. Dat woord is volgens Van Dale (editie 1992) afgeleid van “maatschap”, dat in de eerste plaats staat voor een “vereniging van personen tot een onderneming van handel, nijverheid, et cetera”. De aandeelhoudersmaatschap dus, eveneens 23 letters, maar nee, zo was het woord niet bedoeld, want, aldus de vorst: “Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt *dit* [cursivering auteur] ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving”. Het aanwijzend voornaamwoord “dit” in de stilistisch weinig fraaie tweede zin van het citaat verwijst naar de voorafgaande zin, volgens welke mensen zelfredzamer zijn geworden dan in de decennia waarin de verzorgingsstaat (het woord stamt uit 1957) gold. Zelfredzamer *moeten* worden, zo blijkt aanhoudend.

Even terug naar die kennelijk gulzig geworden verzorgingsstaat. Het begin lag bij de

pragmatische inzichten van de Britse econoom William Beveridge dat de *welfare state* na twee gruwelijke oorlogen preventief de strijd moest aanbinden met *squalor* (vuilheid), *want* (behoefte), *disease* (ziekte), *ignorance* (onwetendheid) en *idleness* (ledigheid, werkloosheid). En we horen er de lokroep in van de sociaaldemocraten dat door de vervanging van de oude bekostiging van deze strijd uit private kassen (*corporate ledgers* en *voluntary associations*) de arbeiders gezonder, welvarender, hoger gemotiveerd en productiever zouden worden, hetgeen de vraag naar Britse producten alleen maar ten goede kon komen. Met die zakelijke Great Society-filosofie van het Beveridge-rapport *Social Insurance and Allied Services* gingen de Liberaal-Conservatieven na de oorlog meteen akkoord. Logisch, voor hen lagen “maatschappij” en “samenleving” heel dichtbij elkaar, net zoals “solidariteit” en “welbegrepen eigenbelang” bij Labour (Notten, 2013b).

Er is de afgelopen 70 jaar veel gebeurd met die verzorgingsstaat. In Groot-Brittannië niet het minst. Margaret Thatcher – “There is no such thing as Society” – leidde de radicale overgang in van de Great Society naar een afgetrokken Big Society, die volgens de huidige premier David Cameron zelfs niet meer zo mag heten. Hij amendeerde, in 2005: “There is such a thing as society. It’s just not the same thing as the state”. Tegelijk met de Iron Lady begon haar Nederlandse collega Ruud Lubbers (“Nederland is ziek”) met ingrepen in de sociale zekerheid, in de Ziektewet en

BOOKS

in de Wet op de Arbeidsongeschiktheid. Lubbers had zich al geïntroduceerd, in 1982, met pleidooien voor de "terugtrekkende overheid", lees tevens: "vermarkting"; Elco Brinkman, ook CDA, volgde hem in 1984 met zijn transitie "van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij" (vgl. Notten, 1984). Nu dan dus zijn we in fase 3/4 beland. Verzorgingsstaat→verzorgingsmaatschappij→participatiesamenleving c.q. aandeelhoudersmaatschap.

Een combinatie van taalarmoede en dadendrang volgde: "de staat is geen geluksmachine" (Uri Rosenthal in 2008, premier Mark Rutte vele malen nadien), "weg-met-de-pretcultuur". Waar waren beide ooit bepleit of gepraktiseerd? Men roept vandaag op tot "pedagogisch burgerschap" (de pedagoog Mischa de Winter wordt in dit verband vaak geciteerd), het zorgondernemerschap dijt uit. Volgend jaar gaan 403 gemeenten met de wetsvoorstellen als de Participatiewet, de Jeugdwet en de Wmo 2015 hun eigen "integrale vangnetten bieden aan de cliënten" (staatssecretaris Martin van Rijn, PvdA), mits bijstandsgerechtigden zich qua kleding, gedrag, uiterlijke verzorging, verhuisvoorschriften en publieke tegenprestaties ordentelijk gedragen (staatssecretaris Jetta Klijnsma, PvdA). Dat laatste is weer een beetje bijgesteld: de gemeenten mogen het gewenste gedrag zelf invullen.

Niet geheel duidelijk is, aldus SCP-directeur Kim Putters (2013), of die fenomenale transitie van

verzorgingsstaat naar verzorgingsstad/-steden, ondersteund door zeer kostbare adviezen van commerciële bureaus (de kosten eind oktober 2013 bedroegen alvast 400 miljoen euro) en gehinderd door Gemeenteraadsverkiezingen (maart 2014, met vooralsnog een tekort aan goede kandidaten), wel succesvol kán zijn. Het megaproject wekt in sommige kringen schaamte en lachlust op, in andere woede en verongelijkheid. De landelijke overheid blijft de hoofdkraan van de lokale financiering bedienen, en er komt een transitie die veel weg heeft van het o zo kruimelige Britse districtenstelsel.

Wat is dat toch, die spanning, die hoogspanning eigenlijk, tussen de inzichten van beleidsmakers en -uitvoerders én de reële leefomstandigheden van burgers-met-rechten en de feitelijke resultaten van het beleid? Meer concreet: die spanningen tussen de politieke en economische aspecten van het bestaan ("het systeem") en de meer open omgangsvormen ("de leefwereld"), én tussen micro- en macro-contexten – die samen de "sociale kwaliteit" van ons bestaan uitmaken? In een matrixgewijze combinatie, van systeem-leefwereld en micro-macro, lopen deze vragen langs 95 indicatoren (Van der Maesen, Walker & Keizer, 2006; Notten, 2012, p. 233 en verder).

...VIA DE KLASSIEKE VOLWASSENENEDUCATIE...

De uitleg van complexe economische en politieke situaties én het ondersteunen van

mensen bij hun handelen, bij de vergroting van hun kansen op opwaartse mobiliteit, en niet zelden bij hun overleven – dat is een ware taak van de volwasseneneducatie. Met distantie en betrokkenheid, met professionaliteit. Rob Hajer (1981; zie ook Notten, 2012, p. 122 e.v.) analyseerde de Nederlandse naoorlogse volwasseneneducatie aan de hand van de zojuist opgeworpen vraag: hoe spoorde haar identiteitsvorming met de culturele, sociaal-politieke en economische ontwikkelingen, zowel landelijk als internationaal? Hajer overzag drie decennia. In de eerste tien jaren, de Wederopbouw, stond naast het economisch herstel de ideologische restauratie voorop. Het streven naar sociale consensus werd volgens hem vooral vormgegeven in een verrijkende vrijetijdsbesteding, en de educatieve oogmerken waren spiritueel en individugericht. Tussen 1955 en 1965 kreeg deze notie de actieve inhoud van maatschappelijke verantwoordelijkheid en van humanisering van de samenleving, met als hoofdaccenten: consumentenvoorlichting en -opvoeding, burgerschapsvorming, het leren deelnemen aan het democratisch proces, *community education*. Tussen 1965 en 1975, tenslotte, bereikte de volwassenenvorming haar zenit. Een brede studiecommissie verwoordde in 1969 waarom het de sector te doen was. In haar nota *Functie en toekomst van het vormings- en ontwikkelingswerk met volwassenen in de Nederlandse samenleving*, steevast aangeduid als de Paarse Bijbel, ontmoetten drie educatieve onderstromen elkaar: de personalistische of humanistische overtuiging (ontmoeting,

individuele zelfontplooiing), de verbetering van intermenselijke verhoudingen (groepsdynamica), en het pragmatisch-utilitaire standpunt met het oog op het versterken van zelfredzaamheid, ook wel “sociale actie” geheten (Nederlands Centrum voor Volksontwikkeling, 1969). Aldus Rob Hajer.

In de jaren zeventig klonken er onderwijs- én welzijnsnoten. Het volume van de laatste nam echter snel af, “welzijn” ging zijn eigen, lichtelijk geïsoleerde gang, in zekere zin zijn afgang toen het ontwerp van een Kaderwet Welzijn (voorgesteld in de befaamde *Knelpuntennota* uit 1974) in 1984 werd ingevuld als een Welzijnswet die vooral de decentralisatie van de “zachte” beleidssectoren omvatte. Ook de *Kaderwet Volwasseneneducatie* van 1984 toonde een bleek aftreksel van de idealen als eertijds ontvouwd. Weer tien jaar later werd de Wet Educatie en Beroepsonderwijs (WEB) aangenomen. Die voorzag in de oprichting van circa vijftig Regionale Opleidingen Centra (ROC's) waarin behalve de basiseducatie, de initiële beroepsopleidingen, het volwassenenonderwijs (vavo) en sociale en culturele vorming werden opgenomen. Evenals integratiecursussen voor (aanstaande) nieuwkomers – van gratis, tot verplicht, tot gaandeweg verwaarloosd. De WEB straalt een op de arbeidsmarkt en herstelbeleid gerichte benadering uit, en ze combineert de Amerikaanse idee van de *community colleges* met een op het Britse gelijkend

BOOKS

kwalificatiesysteem (onderwijs-als-arbeidsmarkt-allocatie). De pragmatisch-utilitaire lijn zette door, 25 jaar nadat gevreesd werd dat één van het drietal van 1969 (de personalistische, de cultuurpolitieke en de maatschappijkritische variant) de overhand zou krijgen. De identiteit van het vormings- en ontwikkelingswerk dat, buiten de ROC's om, in een beperkt aantal instellingen was ondergebracht, vertoonde in dit opzicht wel vertrouwde trekken, maar het werk moest zich onder andere vanwege de gemengde financiering (overheid en markt) zakelijk en "professioneel" opstellen.

In 1996, het *Year of Lifelong Learning* van de Europese Unie (Delors *et al.*, 1996), en 1997 vond in Nederland een merkwaardige heropvoering plaats van het *permanente educatieprogramma*. Een geheel andere regie. Niet meer die worsteling van decennia die spoorde met wisselende maatschappelijke ontwikkelingen. In het nieuwe *Kennisdebat* echoden ambities van 25 jaar ervoor, zij het nu in een geheel technologisch-cognitieve zetting. Het dispuut was gericht op de toekomstige functie van het *Product Kennis*. "Welke rol zal kennis spelen in de samenleving van 2010?" De toenmalige minister van OCW (Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen), Jo Ritzen (PvdA), was de regisseur van een kort, intensief en minder-breed-dan-was-beoogd debat dat mikte op het teweegbrengen van gemeenschappelijk gedragen overtuigingen en inzichten, en "aanknopingspunten (...) voor

de ontwikkeling van beleid". Die beoogde consensus is bereikt, liet Ritzen na afloop prompt weten. De volwasseneneducatie zou in het vervolg, qua politieke *support*, een vooral kennis-economisch accent krijgen. Het actieplan van de minister "Een leven lang leren" (eind januari 1998) kreeg in de Tweede Kamer vervolgens geen andere belangstelling dan hoon.

Weer tien jaar later. Is de klassieke, doorgaans non-formele volwasseneneducatie – het diplomagerichte volwassenenonderwijs heet formele volwasseneneducatie – uit Nederland verdwenen? Ja, de rijksbekostigde versies wel. De politieke ondersteuning ervan was zo volledig gedoofd dat de Oeso (de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, OECD) het in 2008 niet kon laten Nederland te waarschuwen dat het meer aan permanente educatie moest doen wilde het zelfs de doelstellingen van de kenniseconomie halen – van het verdrag van Lissabon van 2000 bijvoorbeeld, toen de regeringsleiders van de Europese Unie zich voornamen in 2010 de Verenigde Staten economisch te passeren. De Oeso, tussen haakjes, die enkele decennia eerder, net als de Unesco, door Nederland was gewaarschuwd om meer aan volwasseneneducatie te doen. De Onderwijsraad sloot zich in 2009 ietwat cynisch aan bij de Oeso met zijn stelling dat ruim 15 jaar ontmoediging in Nederland van enige herintreding in het onderwijs, het "stapelen" dus, tamelijk effectief is gebleken.

Dat was een betrekkelijk terechte kritiek gezien het feit dat Nederland *ondanks* het ontmoedigingsbeleid van de overheid het meest opleidings-stapelende land van de Europese Unie is.

Het levenslange leren in sociaal-culturele zin kent geen wetgeving meer, het is weggedecentraliseerd. Steevast horen we kenniseconomische vermaningen, vandaag van Onderwijs-staatssecretaris Sander Dekker (VVD) die scholen excellentiecertificaten uitreikt om hun talenten-beleid. Hij zet scholen, in 23 letters, aan tot excellentieconcurrentie.

Een heel bescheiden wettelijk aansporende steun van de kant van gemeenten bleef er over voor de volwasseneneducatie, à la het vavo en de WEB, tot in het tweede decennium van deze eeuw: de verplichte aanbestedingen van gemeentelijke budgetten naar de ROC's. Maar in een brief aan de Tweede Kamer, van 14 januari 2014, beloofde de minister van OCW, Jet Bussemaker (PvdA), deze gedwongen winkelnering langzaamaan te beëindigen. Eindpunt wordt het jaar 2018. De ROC's worden deels gecompenseerd in hun inkomstenterugval. De minister: "Door de educatiemiddelen aan één gemeente binnen een regio uit te keren, wordt [...] versnippering van het budget voorkomen. Voorwaarde daarbij is dat de centrumgemeenten met de andere gemeenten tot overeenstemming komen over de besteding van de regionale middelen".

Een landelijk, internationaal aanbevolen en toegejuicht volwasseneneducatie-programma is er niet meer.

...TERUG NAAR DE VOLKSHOGESCHOOL- BEWEGING?

De onwennigheid te moeten werken in een omgeving van een terugtrekkende overheid, marktwerking en onderlinge concurrentie was groot. Overlevingsstrategieën werden uitgestippeld en gevonden in verschillende richtingen en combinaties, zoals het werken als een commercieel bedrijf, het uitbouwen van de accommodatie tot een modern (conferentie)hotel en het blijven zoeken naar aansluiting bij vragen van oude en nieuwe doelgroepen. Nogal wat voormalige cursusleiders begonnen een eigen bureautje voor training en advies [...] De Vereniging tot stichting van volkshogescholen begon als een beweging van actieve leden, vervuld van de volkshogeschoolgedachte. Zij wilden de samenleving socialer en meer solidair maken en een bijdrage leveren aan de gemeenschap. Ze begonnen zeer praktisch met vorming en scholing van werkloze jongeren, verheffing van het platteland, veelzijdige cursussen, het organiseren van gesprekken en ontmoetingen. Deze ideeën en werkwijzen verwierven na de oorlog grote invloed, maar de volkshogeschoolbeweging ging verloren omdat

BOOKS

de volkshogescholen instituten waren geworden. Dat kwam door de groei van het werk, maar was mede een gevolg van de sterk toegenomen afhankelijkheid van subsidiëring door het Rijk. (Van der Linde & Frieswijk, 2013, p. 434)

Dat laatste is een complex proces aangezien het volksontwikkelingswerk enerzijds niet al te subsidieafhankelijk wilde zijn, en het Rijk zich anderzijds al sinds 1984 steeds meer ging terugtrekken, laat staan dat de overheid *cartes blanches* zou willen afgeven ten behoeve van de non-formele volwasseneneducatie, van bijscholing tot beleving van kunst en cultuur, zoals haar professionals in die tijd nog wel eens droomden.

Dat is een lang concluderend citaat dat ik licht uit het slothoofdstuk van *De volkshogeschool in Nederland, 1925–2010*, een monumentaal werk van de historicus Maarten van der Linde en de historisch andragoloog Johan Frieswijk. Die bladzijde wordt gevolgd door zo'n honderd pagina's noten en een personenregister. Een schatkamer van een kleine eeuw ontwikkelingswerk in voornamelijk volkshogescholen – verwar ze niet met de (doorgaans oudere) volksuniversiteiten. Die volkshogeschoolbeweging is het vergaan zoals boven in algemene zin werd beschreven. Maar er was met die beweging meer aan de hand.

Eerst een korte summary. Vier delen telt het dikke boek, het resultaat van een jarenlang

onderzoeksproject. Frieswijk schreef de eerste twee delen, met negen hoofdstukken in 135 bladzijden. Daarin komen de wortels van het volkshogeschoolwerk aan de orde en de landing van de idealen en praktijken in Nederland (deel 1), en de geschiedenis ervan in de jaren 1931 tot 1945 (deel 2). De naoorlogse periode, tot 2010, is de inhoud van deel 3, met zes hoofdstukken. En deel 4 bevat, naast een bondige slotbeschouwing, een overzicht van 21 volkshogescholen. Van der Linde schreef deze twee delen, bij elkaar zo'n 300 bladzijden. En tot slot krijgen we tal van nagenoeg volledige overzichten: van de oprichters, van organisaties, van inspiratoren, bestuurders en medewerkers, van de doelstellingen van het begin tot het eind, van de aantallen deelnemers. En wat een berg geraadpleegde literatuur en vele andere bronnen!

Dit even rijk geïllustreerde als goed gecomponeerde en doorgaans levendig opgezette *archief* van de volkshogescholenbeweging in Nederland valt niet uitputtend samen te vatten zonder op een verkleinde versie van zo'n archief uit te komen. Daarom eerst de hoofdzaken, om straks de vragen in herinnering te roepen waarmee we startten, plus enige aandacht voor hedendaagse en aankomende uitdagingen.

De Nederlandse volkshogescholen werden in de jaren dertig van de vorige eeuw in het leven geroepen. Ze kwamen in de eerste plaats voort uit idealen en praktijken zoals

de volks- en dorpshuizen. Eigenlijk was de eerste volkshogeschool Allardsoog, op het drieprovincieënpunt van Groningen, Friesland en Drenthe, een *settlement*. Niet in de Jordaan, maar in een uithoek van het platteland, geïnspireerd door de Leidse jurist en socioloog Sebald Steinmetz, en op iets grotere plaats- en tijdafstand door instellingen die driekwart eeuw eerder in Denemarken, in een tijd van maatschappelijke verbrokkeling, waren opgericht door de predikant, dichter, historicus, politicus en volksopvoeder Nikolaj Frederik Severin Grundtvig. Bij de start in ons land waren de Nederlandse inspiratoren en praktijken doorslaggevend. Volkshogescholen waren instellingen in internaatsverband, teneinde het platteland te emanciperen langs de wegen van de versterking van de gemeenschapszin, oftewel de zedelijk-geestelijke ontwikkeling van volwassen (en jongvolwassen) personen als grondslag voor de vernieuwing van de volkscultuur en ter versterking van de volksgemeenschap. En om enig verzet te bieden tegen het opkomende rationalisme en liberalisme. In Scandinavië hadden de verkenningen van de filosoof en wiskundige Auguste Comte een rol gespeeld, de in meer dan één opzicht “voorganger” van de sociologie (de naamgever ook van de *Ordem e Progresso*-guirlande op de Braziliaanse vlag, het land waar de sociologie nog steeds een godsdienstige bijklank én hiërarchie kent). Het ging om ruimdenkendheid en culturele democratie, die geacht werden te wortelen in de plattelandse, doorgaans

christelijke regio's waar de volkshogescholen opgericht werden.

Na de eerste Nederlandse volkshogeschool zouden er vele volgen. Het waren geen eenzame initiatieven van bewogen wereldverbeteraars, laat staan van voorvechters van “emancipatie” (dat woord bestond nog niet bij de start in 1931/1932) of “burgerschapsvorming” (idem). De dubbele ambitie van de “versterking van de volksgemeenschap en vernieuwing van de cultuur” én van de scholing en vorming van cursisten noopten de oprichters tot plaatselijke initiatieven van samenwerking met lokale en regionale bestuurders, met landbouwhuishoudscholen en met landbouwmaatschappijen en -coöperaties, met departementen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, met het plattelandsvrouwenwerk, enzovoort. Geen strijd lustige taal, eerder afgewogen aanzetten tot persoonlijke en sociale verantwoordelijkheid en zelfreflectie.

Het bieden van een zedelijk-geestelijke ontwikkeling aan volwassen personen gold als de grondslag voor de vernieuwing van de volkscultuur en ter versterking van de volksgemeenschap, maar evenzo goed waren de cursussen gericht op het sociaal functioneren van de deelnemers in de samenleving. Met een vooruitziende blik op de kracht van scholing en vorming van (jong)volwassenen en van studenten, en van jonge werklozen,

BOOKS

tijdens de crisis van de jaren dertig. Wie arm was kon op enige steun en subsidie rekenen. Werklozen zonder diploma's kregen na afloop van de cursus schriftelijk huiswerk mee, dat bijvoorbeeld was opgezet in samenwerking met het PBNA (in 1912, oorspronkelijk de afkorting van het Polytechnisch Bureau Nederland Arnhem). Met de cursisten trok men voor de Tweede Wereldoorlog zelfs de grens over, met de eigen autobus.

In die variëteit waren de volkshogescholen gedreven en optimistisch. Het spreekt in dit opzicht vanzelf dat ze in de eerste jaren na de oorlog geïnspireerd waren door de idee van de Doorbraak, en dat ze bijgevolg teleurgesteld raakten door de even massieve als geslaagde pogingen van de gevestigde politieke partijen en van de kerken en hun organisaties om elke maatschappelijke vernieuwing te breken. Het aantal volkshogescholen ten plattelande nam niettemin toe, van vier (tot 1945) tot zeventien (nadien), en na 35 jaar waren ze over alle provincies verspreid, plus een in Frankrijk, twee in België en een in Suriname. En in Duitsland floreren nog immer vele *Heimvolkshochschulen* – zoals de in 1956 door Groninger volkshogeschool-mensen gestichte instelling in Oost-Friesland (Ostfriesland).

De verzamelde volkshogescholen richtten zich vanaf de vroege jaren vijftig, tegen de maatschappelijke trends in, op "dynamiserende samenlevingsvormen", wat stond voor het creëren van netwerken onder meer tussen

arbeidsbureaus en personeelsfunctionarissen en platforms voor streekontwikkeling. Daarnaast verinnigden de inspanningen wat betreft enige regionale culturele verrijking.

We vatten de hoofdtekken van de volkshogescholenbeweging samen. Vanaf het begin was er de algemeen ingevulde relatie met, zo niet de ideologie van de plattelandssamenleving, die doortastend en ferm voortgetrokken werd door even bewogen als pragmatische persoonlijkheden, van zeker in de eerste decennia christelijke signatuur (van Jarig en Henk van der Wielen, Oscar Guermonprez, Hans de Vries Reilingh en Jan Beerends tot Cees Stapel en Jan van den Berg, en vele anderen). Na de oorlog, in de jaren vijftig, was er geheel in de geest van die tijd sprake van enige animositeit met volkshogescholen van rooms-katholieken huize.

Interne, niet zelden tweewekenlange cursussen aan de volkshogescholen sloten het buurt- en dorpswerk en het jonge-werklozen-werk bepaald niet uit. Vooral na de oorlog kwam het methodische aspect van het groepswerk naar voren, en dat is een van de professionaliseringstrends die geïnspireerd werden door de komst naar de volkshogescholen van afgestudeerden van scholen voor maatschappelijk werk (vanaf 1959: "sociale academies"), die tijdens hun opleiding in contact waren gekomen met het *group work* en de interactiekunde uit de Verenigde Staten.

Ziedaar één van de indicatoren van de vanouds bestaande internationale oriëntatie van de volkshogescholen, net zoals *adult learning* en *lifelong education*.

En dan zijn we precies halverwege het dikke boek aangekomen. Omtrent 1965. De verzorgingsstaat krijgt meer en meer gestalte. Tweevoudig: meer subsidie, meer extern opgelegde bureaucratie en administratie, én meer debat dat buiten én binnen de volkshogescholen de vorm kreeg van sociale actie (sosjale aksie), maatschappijkritiek en politieke vorming. Vredeseducatie en geweldloze weerbaarheid, landbouw en de bedreigde natuur, partiële leerplicht en vormingswerk, en aandacht groeide voor de massaal afgereisden, met Nederlandse paspoorten, uit het zelfstandig geworden Suriname (1975), en voor de opeenvolgende nieuwkomers ten Noorden, Oosten en Zuiden van de Middellandse Zee, de gastarbeiders dus, en het rijzende multiculturele vraagstuk.

In meer dan één opzicht waren die jaren zestig en de eerste helft van de jaren zeventig de topjaren én de tobjaren voor het vormingswerk in internaatsverband. De successen: ten eerste de toeloop van de cursisten die z'n hoogtepunt bereikte in 1977 (16 hogescholen, 37.000 deelnemers), en de verhoogde subsidiëring (in dat jaar waren er 47 gesubsidieerde instellingen), mede dankzij het regelrechte enthousiasme van minister Marga Klompé (minister van Maatschappelijk

Werk van 1956 tot 1963, en van CRM van 1966 tot 1971) voor het Unesco-parool, sinds 1968 (en eerder), van *éducation permanente* en voor de dadendrang van de volkshogescholen zelf inzake maatschappelijke dynamiek en voor regionale cultuur. Topjaren. Tegelijk tekenden zich donkere wolken af. De landelijke overheid nam gaandeweg afstand van (de Klompé-overtuiging van) de landelijke financiering van de instellingen. Daardoor moest het boven aangeduide driestromenland van de volwasseneneducatie (1969) meer plaatselijk opgezet worden en kwam de onvermijdelijke concurrentie tussen volkshogescholen op, enige marktwerking zelfs. De volkshogeschoolbeweging liep daarmee in de jaren '70 op haar eind, met uitzondering van de Fryske Folkshegeskoalle op Terschelling die zich sinds 1946 altijd onafhankelijk van landelijke financiering had opgesteld (en dat nog steeds doet). Die jaren '70: tijdens het kabinet-Den Uyl, en niet slechts in de persoon van staatssecretaris Wim Meijer (PvdA), kwam het niet meer goed tussen de volkshogescholen en de landelijke politiek.

Ruim tien jaar duurde het eer in 1987, met de Welzijnswet en de RPVO (de Rijksbijdrageregeling Plaatselijk Vormings- en Ontwikkelingswerk voor Volwassenen), de verticale (lees: koepel-)organisaties opgedoekt dienden te worden en de decentralisatie naar de gemeenten van start moest gaan. Met enkele re-organisatorische ingrepen kwam er aan het eind van de jaren '80 een

BOOKS

nieuwe vereniging, en met de oprichting van de Stichting voor Volkshogeschoolwerk in Nederland, in 1999, zette de internationalisering voort, en in 2011 was er een nieuwe, eveneens grenzen-overschrijdende organisatie onder het Grundtvig-parool *Learn for Life*.

Tegelijk dienen zich, ruim voor de eeuwwisseling, minstens drie nieuwe uitdagingen aan: de eerdergenoemde kenniseconomie, nieuwe versies van het post-Comte-vocabulaire (sociale cohesie, sociale in- en uitsluiting) en de noodzaak van een krimpregio's-beleid. "De uitleg van complexe economische en politieke situaties én het ondersteunen van mensen bij hun handelen, bij de vergroting van hun kansen op opwaartse mobiliteit, en niet zelden bij hun overleven" – dat noemde ik de ware taak van de volwasseneneducatie. Welke grondvormen passen nou bij dit soort nieuwe uitdagingen?

LEVENSLANG LEREN IN VLAANDEREN EN BRUSSEL: OUDE STIJL?

Maakten de Vlaamse collega's rond 1969 nog busreizen naar de Noorderburen om te kijken hoe het, met de *Functie en toekomst* in de hand, met hún levenslange, sociaal-cultureel volwassenenwerk zou kunnen gaan, wat zouden Nederlandse professionals vandaag hun ogen uitkijken bij de Zuiderburen. Hun inmiddels jaarlijks verschijnende kloeke

bundel *Boekstaven* brengt het erkende en/of gesubsidieerde sociaal-cultureel volwassenenwerk in Vlaanderen en Brussel nauwgezet in kaart. Met kerngegevens over de ambities, de professionals, de erkende en/of gesubsidieerde organisaties, het geld dat erin omgaat, en over het Vlaamse overheidsbeleid. *Boekstaven* wordt uitgegeven door de FOV, de Federatie van Organisaties voor Volksontwikkelingswerk, een zogeheten vzw (vereniging zonder winstoogmerk), een belangenbehartiger die door de sector zelf in het leven is geroepen.

Het Vlaamse sociaal-cultureel volwassenenwerk wortelt vandaag, geheel anders dan in Nederland, in het overheidsbeleid, de afgelopen jaren meer dan ooit; het ressorteert onder het Agentschap Sociaal-Cultureel Werk voor Jeugd en Volwassenen dat zich ook met aanpalende sectoren bezighoudt zoals het sociaal-cultureel jeugdwerk, het bibliotheekwerk, het lokaal cultuurbeleid, de amateurkunsten en de organisaties in het kader van het participatiedecreet ("decreet" is de aanduiding van regionale, Vlaamse wetgeving). Dat sociaal-cultureel volwassenenwerk in het bijzonder werd precies tien jaar geleden, op initiatief van Bert Anciaux, toenmalig minister van de Vlaamse regering, ingezet om vier functies te vervullen:

- gemeenschapsvorming, oftewel de versterking en vernieuwing van het sociale Vlaamse weefsel, en groepsvorming met

het oog op een democratische, solidaire, open en cultureel diverse samenleving;

- de culturele rol: vergroting van cultuurparticipatie;
- maatschappelijke activering: het organiseren, stimuleren en begeleiden van maatschappelijk engagement en sociale actie;
- educatieve programma's op het vlak van lokale en bovenlokale educatieve programma's.

Dertien "Vormingpluscentra", verspreid over Vlaanderen en Brussel (resp. 6,1 en ruim een miljoen inwoners), organiseren een waaier aan activiteiten die volwassenen persoonlijke, sociale en culturele competenties bijbrengen en hun deelname aan de samenleving stimuleren. De centra bieden volwassenen de mogelijkheid om zich in hun vrije tijd verder te ontwikkelen. Ze stimuleren de participatie van mensen en groepen aan het maatschappelijke en culturele leven en versterken hun weerbaarheid en engagement in de samenleving. Tegelijk willen ze dicht bij de mensen ruimten creëren die tot interactie en ontmoeting uitnodigen om hen ertoe aan te zetten van en met elkaar te leren op een ongedwongen en aangename manier. Vormingpluscentra reiken regionaal brede pakketten aan "voor iedereen en bij iedereen in de buurt". Daarnaast zijn er de eerdergenoemde verenigingen van 2,3 miljoen leden, een kwart miljoen vrijwilligers, en 9,7 miljoen cursusdeelnemers (onder wie uiteraard velen die meerdere cursussen bezoeken). Delen

we het aantal afdelingen (15.511 in 2009) door het aantal grote, kleine en piepkleine Vlaamse en Brusselse gemeenten (330), dan komen we uit op zo'n 47 afdelingen per gemeente! Een buitengewoon fijnmazig netwerk dat uiteraard niet losgezien kan worden van het toenemend belang dat aan de "eigen" Vlaamse en de Brusselse identiteiten gehecht wordt, en net zomin van de wereldrecord-houdende kabinetsformatie (2010–2011, anderhalf jaar) op landelijk, bovengewestelijk niveau.

Naast verenigingen en vormingpluscentra zijn er in Vlaanderen de meer gespecialiseerde of syndicale vormingswerk aanbiedende instellingen – met laagdrempelige en meer gespecialiseerde programma's. Ik teken aan dat deze instellingen het financieel wat moeilijker hebben dan de overige instellingen voor sociaal-cultureel volwassenenwerk. Voor de gehele sector bedraagt de subsidie 41%, de structurele subsidies die de organisaties ontvangen komen niet boven de 29%; de branche moet dus voortdurend op zoek naar renderende(r) nevenactiviteiten. Dat laatste lukt ook wel, mede omdat driekwart van de personeelsleden hoogopgeleid is. Bij wijze van vergelijking zij opgemerkt dat tegenover de 59% eigen-inkomsten-verwerving van het Vlaamse sociaal-cultureel volwassenenwerk de 26% staat van de kunstcentra, de 29% van de theaters en de 34% van de muziekcentra (de cijfers zijn van 2009) (vgl. Notten, 2012, pp. 133–134).

BOOKS

Een dergelijke invulling van het vormings- en ontwikkelingswerk is vandaag in Nederland ondenkbaar. Ons land kent geen allianties die regionalisme, laat staan confederalisme, verdedigen, en die daarop ferme verkiezingsoverwinningen behalen, en volkshogescholen-nieuwe-stijl beschouwt niemand als verstandige contrapunten van het rijzend populisme. En Nederland ziet er zeer waarschijnlijk niets in wat betreft de aanpak van wat tegenwoordig *krimpregio's* heten.

KRIMPREGIO'S...

In *krimpregio's* verstillen de dorpen, werden traditionele fabrieken gesloten, de bevolking nam er af en ze kreeg trekken van vergrijzing en ontgroening. Schooltjes werden te klein, in aantal, variëteit en kwaliteit. Bij *krimpregio's* gaat het doorgaans om de huidige krimp van de economie – die zich daar overigens betrekkelijk onafhankelijk van de recessie in grote steden voordoet zolang de rurale economie voortakkert, en daardoor ook enigszins vertraagd ten tijde van bezuinigingen. Maar het zijn regio's die hoe dan ook drievoudig sociaal – sociaal-economisch, sociaal-ruimtelijk en sociaal-cultureel – teruglopen. Gebieden met veel groen, en met geruimde houtzagerijen, steenfabrieken, bierbrouwerijen, graanmalerijen, varkensfokkerijen en -slachterijen, sociale werkplaatsen en kazernes: al het oude economische pakket gaat er voorbij, 't worden groene, braaf golvende landschappen – met,

sinds één à anderhalve generatie steeds meer wegtrekkende jongeren en met gewortelde grijsaards. Autonome dorpen werden woondorpen, maar dan zonder toereikende werkgelegenheid.

De strekking van het begrip “*krimpregio*” is comparatief, in tweevoudig opzicht. Ten eerste in de tijd. Het oude dorp is voorbij, beluister Wim Sonneveld (1965), over Deurne. Er zijn nog keuterboeren, die er al generaties lang met hun koeien en op hun akkers elk jaar dezelfde rituelen uitvoeren. Vooral in een tweede vergelijkend opzicht heeft het begrip iets verongelijks: “ze” kunnen niet meer meekomen, die uithoeken van het land. Het zijn stilgelopen regio's, in landelijk vergelijkende zin. Er is behoefte aan impulsen vanuit de ruimere verstedelijkte samenleving, maar zou het niet vooral, of in elk geval tevens moeten gaan om gerichte acties vanuit de plattelandssamenleving zelf? Daarbij is het zaak de sterke punten van het platteland in te zetten en die *krimpregio's* ook zelf medeverantwoordelijkheid te laten nemen voor de toekomst. Qua economie, nieuwe technologie en ambachtelijkheid, en dus qua onderwijs en toeleiding naar de arbeidsmarkt.

Wellicht ook een nieuwe invulling van volkshogeschool-achtige initiatieven? Neem dat onderwijs en die toeleiding naar de arbeidsmarkt. Het rapport *De dorpenmonitor* (Steenbekkers & Vermeij, 2013; Notten, 2013a) stelt het onderwijs meteen aan de

orde binnen het sociaal-economische kader. De plattelandsbevolking is en blijft lager opgeleid dan de stedelijke. In het westen is het aandeel van de hoogopgeleiden, bijna dertig procent, hoger dan in provincies als Friesland, Drenthe, Limburg en Zeeland, met ruim twintig procent. Reken daarbij de omstandigheid dat plattelandsouders hun kinderen nog altijd minder stimuleren om hogerop te gaan, het feit dat de helft van alle scholen van ons land op het platteland staat én dat zulke scholen aan verkleinings- en kwaliteitsrisico's lijden, en men kan Nederland niet alleen betrappen op sociaal-etnische, maar ook op krimpregionale selectiviteit tot het voortgezet, middelbaar beroeps- en hoger onderwijs. En dat terwijl de schoolprestaties van basisscholieren in de dorpen gemiddeld genomen ietsje beter zijn (behalve in rekenen) dan die van leerlingen in de stad, aldus *De dorpenmonitor*. Initiatiefrijke jongeren moeten ontsnappen, geprikkeld door de sociale media, door hun leraren en vrienden – want nog steeds te weinig door hun ouders. De belangrijkste aanbeveling voor een intensief krimpregionaal beleid is met andere woorden rechtstreeks af te leiden uit die voor het landelijk beleid: investeer meer in het onderwijs, de professionalisering ervan en in ouderbetrokkenheid. Dat landelijk beleid is overigens niet scheutig: Nederland haalt de minimum-Oeso-norm voor het onderwijs, oftewel het gemiddelde percentage dat de 44 lidstaten daaraan uitgeven, 6% van het bruto binnenlands product, niet: in 2013/2014 is 't 5¼%.

Waarmee er alvast iets gezegd is over de infrastructuur, oftewel de determinanten van de sociaal-culturele positie van dorpen. *De dorpenmonitor* stelt hierbij drie aspecten aan de orde: zorgen om de zorg, omgangsvormen en bewonersparticipatie. Zorgen om de zorg zijn er wat betreft de beschikbaarheid van huisartsen en huisartsenposten, en het risico dat de beschikbaarheid van voorzieningen en de zorg-extramuralisering van gemeente tot gemeente kan gaan verschillen (net zoals bij de aanstaande transitie van de jeugdzorg). Omgangsvormen: burens op het platteland helpen elkaar niet meer of beter, laat staan verdergaand dan in de stad. En bewonersparticipatie: burgers willen zowel steeds mondiger worden als meer kennis opdoen over hun dorp, zelfs over het dorp waarheen ze zojuist zijn verhuisd. Sociaal-cultureel én ten aanzien van de versterking van de sociale participatie, zelfs in verafgelegen krimpdorpen, blijkt de binnenkomst van stedelingen vruchtbaar: nieuwelingen met goede contacten in/uit hun vorige werk- en woonomgeving (*De dorpenmonitor* noemt hen "vijfpotige schapen") zijn vaak profijtelijk voor hun nieuwe dorp.

Kunnen nou sociaal-educatieve professionals bijdragen aan de sociale kwaliteit en de innovatieve kracht van wat nu nog zo kreuterig krimpregio's heten? Hoe dan? De aangevoerde suggesties – onderwijs, zorg, omgangsvormen, participatiebevordering – vragen om projecten die begeleid en gemonitord kunnen worden door instellingen binnen het hoger

BOOKS

beroepsonderwijs (kenniscentra, lectoraten), gelegen in en langs de krimpregio's. Nieuw in dit verband: krimpregionale vragen en uitdagingen kunnen een prima context vormen van de professionalisering van het basis- en het voorgezet onderwijs. Stuur bijvoorbeeld niet alleen master-opgeleide leraren naar urbane probleemgebieden, als naar Rotterdam-Zuid, maar ook naar krimpregio's. En dan nog een hbo-beleidsadvies: die hso-opleidingsprofielen van enkele jaren geleden zijn werkelijk toe aan meer durf en distinctie, de huidige zijn te grauw en te grijs (vgl. Notten, 2012, pp. 207–220). Om te beginnen kunnen regionale hogescholen zich in dit opzicht serieus onderscheiden.

... EN DAN NU WEER TERUG?

Wat is er bij de volwasseneneducatie van Nederland in een halve eeuw veel veranderd! Wat 'n perspectiefwisselingen! Van volkshogeschoolbeweging naar participatiesamenleving, van het ene 23-letters-woord naar het andere. En dan nu weer terug? Van een betrekkelijk gesloten samenleving, gedirigeerd door de verzuiling c.q. de vertraagde doorbraak daarvan, via een even open als neoliberal aangestuurde maatschappij die gaandeweg afstand neemt van vele collectieve arrangementen van de verzorgingsstaat, met inbegrip van de instrumenten tot kansvergroting door levenslange educatie voor iedereen, naar een kennismaatschappij ... die alleen al uit het oogpunt van de onderwijsbegroting en de

nodige investeringen in de kenniseconomie zijn aanspraken niet waarmaakt?

Dat zijn evenzo vele uitdagingen aan reflectie, opinievorming, aan de volwasseneneducatie. Die deel uitmaakt van al die ontwikkelingen, maar die qualitate qua ook een buitenstaandersrol heeft te vervullen. Volwasseneneducatie-oude stijl? Welzeker volwasseneneducatie-nieuwe inspiratie! Jazeker, er ontbreekt vandaag enige politieke ondersteuning daarvan. De overheid speelt de rol van de gène-opwekker. Niet alleen omdat de in de participatiesamenleving teruggezette verzorgingsstaat "opvoeding in het kwadraat" praktiseert (Notten, 2013b), nee, het kan nog verrassender nu de minister van Defensie (VVD) kortelings een ferme duit in het zakje deed door te beweren dat de verantwoordelijkheid van de overheid gelegen is in *verwachtingenmanagement*. Tel de letters van dat toverwoord. En concludeer daaruit en uit de slotlinea's van dit vertoog de vele opdrachten voor een volwasseneneducatie-nieuwe-stijl. Oude vormen, gedachten en methoden, hoe inspirerend ze ook kunnen zijn, leggen hedendaagse vraagstukken niet uit, laat staan dat die ermee hanteerbaar worden. Krimpregionale problemen net zomin als kenniseconomische.

REFERENTIES

Delors, J., Al Mufti, I., Amagi, A., Carneiro, R., Chung, F., et al. (1996). *Learning: The treasure within*. Paris: UNESCO.

- Hajer, R. (1981). *Volwassenenvorming – beleid en democratisering. Terugblik en perspectief*. Amersfoort: De Horstink.
- Maesen, L., van der Walker, A., & Keizer, M. (2006). *Social quality. The final report*. Amsterdam: European Foundation on Social Quality.
- Nederlands Centrum voor Volksontwikkeling (1969). *Functie en toekomst van het vormings- en ontwikkelingswerk met volwassenen in de Nederlandse samenleving*. Amersfoort/Groningen: Ncvv/Wolters-Noordhoff.
- Notten, A.L.T. (1984). Het Nut tussen beschavingsoffensief en de nadagen van de verzorgingsstaat. In W. W. Mijnhardt & A.J. Wichers (Eds.), *Om het algemeen volksgeluk – twee eeuwen particulier initiatief 1784–1984. Gedenkboek ter gelegenheid van het tweehonderdjarig bestaan van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (pp. 338–353). Edam: Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
- Notten, T. (2012). *Vleermuisouders en andere essays over het opgroeien in de stad*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Notten, T. (2013a). Uitdagingen van en aan krimpregio's [Bespreking van De dorpenmonitor]. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 22(4), 94–105.
- Notten, T. (2013b). De teruggezette verzorgingsstaat: opvoeding in het kwadraat? [Bespreking van Een beroep op de burger. Sociaal en Cultureel Rapport 2012]. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*, 22(2), 188–200.
- Onderwijsraad (2009). *Stand van educatief Nederland 2009*. Den Haag: Onderwijsraad.
- Putters, K. (2013, 24 mei). Pad naar de verzorgingsstad, de hemel op aarde, is smal. *de Volkskrant*.
- Steenbekkers, A., & Vermeij, L. (Eds.) (2013). *De dorpenmonitor. Ontwikkelingen in de leefsituatie van dorpsbewoners*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.